

УДК 911.2:338.49:574 (477.64)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ВЗДОВЖБЕРЕГОВОГО АЗОВОМОРСЬКОГО ЕКОКОРИДОРУ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Воровка В.П., Коломійчук В.П.

Зміна техноцентричних та антропоцентричних поглядів екоцентричними є закономірністю сучасного розвитку суспільства. Людина є перш за все природною істотою, оскільки саме природні умови і фактори зумовили її появу як біологічного виду. Тому проблема збереження (а у багатьох випадках і відновлення) довкілля є першочерговою забезпечення стабільного, "підтримуючого" розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) системи "людство-природа". Відновлення порушеної природної рівноваги можливе шляхом збільшення частки природних територій у загальній структурі землекористування. Одним з напрямків такої роботи є реалізація концепції екологічної мережі.

У відповідності до загальноєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та середовищ існування у Європі (Софія, 1995) важливим є питання створення загальноєвропейської екологічної мережі на основі поєднання природних та екологічно стабільних територій у єдину систему. Її утворюють загальнодержавні і регіональні екомережі, в тому числі й України. Робота по створенню екомережі України регулюється "Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр." та Законом України "Про національну екологічну мережу України".

Всеукраїнська мережа включає наступні елементи:

- природні ядра – центри біологічного і ландшафтного різноманіття (ключові райони для збереження екосистем, середовищ існування видів, ландшафтів державного та європейського значення);
- екокоридори або перехідні зони для забезпечення зв'язків між природними екосистемами;
- буферні зони, які сприяють зміцненню основних елементів мережі та її захисту;
- відновлювальні райони, де є потреба у відновленні порушених елементів екосистем та ландшафтів.

Як зазначається у роботі [1, 2], українська екомережа може сформуватися з чотирьох широтних та трьох меридіональних екокоридорів, які з'єднують заповідні ядра. Екокоридори призначені не тільки для міграції мобільних тварин між

біоцентрами, але й виконують стабілізуючу функцію – сприяють зменшенню поверхневого стоку і переведення його у підземний, очищують повітря від різноманітних домішок, є місцями розмноження багатьох видів диких тварин і рослин. Створення екокоридорів збільшує екотонізацію території, посилюючи процеси стабілізації та охорони середовища, поліпшує естетичні властивості ландшафту і підтримує ландшафтне різноманіття території.

Одним з широтних є приморсько-степовий екокоридор, який проходить від Дунаю до Дністра на заході до Дону на сході вздовж морського узбережжя, охоплюючи приморські частини Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей. Серед природних комплексів, що потрапляють у цей екокоридор – залишки цілинних степів (у заповідниках, національних парках, заказниках, пам'ятках природи), вестрофітні ценози, літоральні і аквальні комплекси Чорного та Азовського морів, лимани, гирла великих та малих степових річок, плавневі та галофітні ценози.

Степи за площею природних територій та об'єктів ПЗФ займають чи не останнє місце в Україні, що пояснюється практично повною їх освоєністю. Сільськогосподарська діяльність зробила їх одноманітними фітоценозично, а значить і менш стійкими в екологічному відношенні. Створення екологічних коридорів дозволить збільшити різноманітність рослинного покриву, насамперед степів. Конфігурація і просторове розміщення екокоридорів залежить від територіального розміщення центрів, а також від природних лінійних утворень земної поверхні, від шляхів міграції диких тварин і птахів [3].

В межах Приазов'я та Присивашья нагальними проблемами є:

– збереження та відтворення територіальної і функціональної цілісності природних екосистем морського узбережжя, літоральних і аквальних екосистем (як місцем нагулу та нересту цінних промислових риб), що входять до Водно-болотних угідь Міжнародного значення;

– збереження біорізноманіття ландшафтів, що мають відносно природний стан;

– збереження територій де проходять основні міграційні шляхи насамперед орнітофауни;

– посилення захисту природного раритетного різноманіття.

Розглянемо створення екокоридора на прикладі Азово-Сиваської частини приморсько-степового екокоридору. Північний берег Азовського моря орієнтований з північного сходу на південний захід і має субширотне простирання. Узбережна територія ззовні представляє собою похилі та субгоризонтальні рівнини, які складені переважно лесовими, алювіальними (по річкових долинах), морськими і лиманно-морськими відкладами. Відповідно до геоморфологічного районування територія лежить у межах Приазовської та Причорноморської низовин. Серед геоморфологічних процесів виділяються водна і вітрова ерозія, гравітаційно-денудаційні (зсуви) та абразійні процеси. Рослинність представлена своєрідними ценокомплексами біднорізотравних справжніх та пустельних степів, реліктовою галофітною

рослинністю, більш молодими літоральними ценокомплексами, гранітними та вапняковими відслоненнями з давньою рослинністю та чітко вираженим реліктовим ендемізмом.

Цінність даної території полягає у великій різноманітності ландшафтних комплексів [4], відносній збереженості природної рослинності завдяки неінтенсивному природокористуванню, відносно високому відсотку заповідності, наявності цінних водно-болотних угідь та проходженню вздовж моря коридору міграції перелітних птахів.

Різнманітність ландшафтних комплексів пов'язана з зоною контакту водного та сухопутного середовищ, розвитком прибережних перехідних комплексів. Найбільш розповсюдженими є межирічні вододільні комплекси, дуже змінені сільськогосподарською діяльністю людини, прирічкові ландшафтні комплекси з відносно збереженою природною степовою рослинністю, морські абразійні та акумулятивні (давні і сучасні морські тераси) ландшафтні комплекси.

Особливу роль відіграють гирлові ділянки малих приазовських річок, де контрастність середовищ спричинила появу унікальних водно-болотних ландшафтів – місць існування, зимівлі та живлення при перелітах багатьох цінних водоплавних птахів. Саме ці гирлові ділянки відіграють чи не найважливішу роль у підтримці видового різноманіття птахів. У час осінніх та весняних міграцій лише над Сивашем пролітають близько 40 видів “червонокнижних” птахів (пелікан рожевий, червоногола казарка), а деякі гніздяться на островах та півостровах Сиваша (лунь степовий і польовий, орел степовий, орлан-білохвіст, дрохва, хохітва, кулик-сорока, кроншнепи, чеграва, ходуличник) Великі скупчення восени тут утворюють степовий та сірий журавель, різні види качиних та гусеподібних. За даними співробітників Азово-Чорноморської орнітологічної станції лише на невеличких акумулятивних островах регіону гніздяться 23 види колоніальних навколводних птахів, загальна численність яких досягає 90000-100000 пар. Вчені-орнітологи [5] припускають, що за сумарною чисельністю та видовим різноманіттям птахів малі річки півдня України можуть конкурувати з великими заповідними територіями регіону.

Крім того, малі приазовські річки, витoki яких розташовані на Приазовській височині, є екокоридорами, що сполучають Приазовський масив з узбережною територією, сприяючи переміщенню речовини та енергії з більш високих ландшафтних рівнів у більш низькі.

Особливістю природи північного узбережжя Азовського моря є наявність морських акумулятивних форм рельєфу – піщаних кіс та пересипів, конфігурація яких зумовлює формування заток (Бердянська, Обитічна, Степанівська, Федотова з Бірючим островом та Сивашик), лиманів (Утлюцький, Молочний, Тубальський і затока Сиваш) і плавнів Азовського моря – нерестовищ та місць нагулу цінних промислових видів риб (оселедець чорноморський, тараня, шема, судак, лобан, сингіль, глоса, а в останні роки – ще й піленгасу).

За флористичним та ценотичним показниками Приазов'я, в т.ч. Присивашья, займає одне з провідних місць у фіторізноманітті України. У степах та на гранітних відслоненнях поширені представники Причорноморського та реліктового Приазовського ендемічних флористичних комплексів. Флора літоралі, в т.ч. солончаків Азовського моря та Сиваша має давні зв'язки з флорами Древнього Середзем'я, Туранської флористичної області, де розвинений неоендемізм.

З видів, занесених до Червоної книги України в Азово-Сиваській частині приморсько-степового екокоридору трапляються степові (цимбохазма дніпровська, тюльпани Шренка, змієлистий, гранітний, скіфський, деревій голий, волошки несправжньооблідолускова, Талієва, ковили азовська, волосиста, Лесінга, українська, карагана скіфська, майкараган волзький) та літоральні (астрагал дніпровський, ковила дніпровська, мачок жовтий, морквіниця прибережна, тамарикс стрункий, холодок літоральний і Паласа, чебрець приморський тощо) [6].

З рідкісних рослинних угруповань у регіоні поширені формації ковили волосистої, Лесінга, української, дніпровської, астрагалу дніпровського, карагани скіфської, майкарагану волзького, степового мигдалю, солодки голої, водяного жовтецю Ріона тощо.

Важливим показником щодо створення екокоридора є наявність об'єктів природно-заповідного фонду. В межах Азово-Сиваської частини приморсько-степового екокоридора знаходяться наступні об'єкти ПЗФ (природні ядра): біологічний резерват "Асканія-Нова" (33307 га); Азово-Сиваський національний природний парк (Бірючий острів, Куюк-Тук, Чурюк – 52154 га). Спроектований НПП "Приазовський" (ландшафтні заказники: Федотова коса (1910 га), "Сивашик" (2800 га), Обітчна коса (8863 га), Заплава р. Берди (1416 га), гідрологічний заказник "Молочний лиман" (19000 га), заказники місцевого значення). НПП "Меотида": Білосарайська коса (956 га), "Чапельник" (283 га), "Оповзень" (20 га), "Єланчиків под" (289 га), "Бакаї" (567 га), Крива коса з Кривокоським лиманом (520 га). З цих об'єктів Крива, Білосарайська, Бердянська, Обітчна, Федотова коси, Молочний та Утлюцький лимани, Східний та Центральний Сиваш належать до водно-болотних угідь міжнародного значення категорії "А" як місцезнаходження водоплавних і навколводних птахів.

Законодавчим обґрунтуванням для створення екокоридора має стати постанова Кабміну України про "Порядок визначення розмірів і кордонів водоохоронних зон ..." [7], згідно якої ширина прибережної захисної смуги і водоохоронної зони вздовж морів, заток та лиманів становить не менше 2 км від урізу води. Згідно постанови, у межах водоохоронної зони забороняється використання стійких та сильнодіючих пестицидів; розміщення скотомогильників, кладовищ, звалищ, полів фільтрації; скидання неочищених стічних вод через балки, кар'єри, струмки тощо. Інші види господарської діяльності обмежуються статтями 89 та 90 Водного кодексу України [8]. Очевидно, слід врегулювати законодавчу базу щодо діяльності у водоохоронних зонах відповідно до особливостей створення екомереж.

Істотним аргументом щодо створення приазовського екокоридора є той, що він розміщується переважно у межах нещодавно створеного національного природного парку "Приазовський" та існуючого Азово-Сиваського національного природного парку, що поліпшує його існування як природоохоронної території.

Серед проблем створення вздовжберегового екокоридора Північно-Західного Приазов'я слід відзначити забруднення прибережних вод, яке розповсюджується від м. Маріуполя Донецької області та м. Бердянська завдяки високій концентрації об'єктів чорної та кольорової металургії та північно-східному напрямку переважаючих вітрів. Стікання малих річок з Приазовської височини супроводжується виносом антропогенних забруднень і завислих речовин, які накопичуються у прибережній зоні. Крім того, територія характеризується високою концентрацією населення з середньою чисельністю 150-170 чол./км² (переважно донецький регіон). Тут наявна висока інтенсивність використання земель (близько 75-80% розорано під сільськогосподарські культури, багато земель використовуються як пасовища та сіножаті), велика кількість автодоріг (в т.ч. автомагістралі Москва-Сімферополь, Ростов-Одеса тощо). В Приазов'ї розвинена інфраструктура туризму та літнього відпочинку.

Крім того, створення екокоридора як природоохоронної території супроводжується обмеженням господарської діяльності, що може викликати неадекватну реакцію населення (перш за все економічні причини). Наступною проблемою створення екокоридора є міста, які розміщуються у його межах – перш за все Бердянськ, Приморськ, Мелітополь, Маріуполь, Генічеськ. Вони ускладнюють міграційні процеси, ставлячи під сумнів функціонування території як біококоридора.

Список літератури

1. Мовчан Я.І., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Шляхи втілення екомережі України // Розбудова екомережі України. – К., 1999. – С. 104-111.
2. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Головні риси екомережі України // Розбудова екомережі України. – К., 1999. – С.13-22.
3. Воровка В.П. Геоэкологическое обоснование оптимизации экоинфраструктуры Запорожской области. – Дисс. ... к. геогр. н. – Симферополь, 2001. – 229 с.
4. Пащенко В.М. Зонально-регіональний огляд природних ландшафтів рівнинної території України // Розбудова екомережі України. – К., 1999. – С. 26-37.
5. Черничко И.И., Фалько А.Н. Птицы устьевой зоны реки Корсак // Проблемы изучения фауны юга Украины. – Мелітополь: Бранта; Одесса: Астропринт, 1999. – С. 137-157.
6. Коломійчук В.П. Флористична та ценогична різноманітність островів Північно-Західного узбережжя Азовського моря та Сиваша. – Автореф. дис. ... к.біол.н. 03.00.05. – К., 2002. – 20 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Порядок визначення розмірів і кордонів водоохоронних зон" від 08.05.1996 р. № 486.
8. Водний кодекс України // ВВРУ. – 1995. - №24.

Статья поступила в редакцию 25.01.2003 г.